

Jacek Dębski. Streszczenie pracy doktorskiej

Dojrzały modernizm w architekturze w województwie śląskim i jego aspekty propagandowe na kresach zachodnich II Rzeczypospolitej. Stanisław Tabeński – pomiędzy tradycją i nowoczesnością

Założeniem opracowania jest omówienie twórczości Stanisława Tabeńskiego jako wybitnego architekta krakowskiego aktywnego w okresie międzywojennym na terenie województwa śląskiego i zestawienie tej twórczości z wybranymi dziełami architektów, którzy działali na Górnym Śląsku w latach 1922-1939. Twórczość architekta nie doczekała się jak dotąd osobnej publikacji. Zajmowano się jedynie poszczególnymi jego dziełami, a szczególnie jednym z najwybitniejszych przykładów polskiego *art déco* – dawnym Bankiem Gospodarstwa Krajowego w Katowicach¹. Jednym z powodów braku kompleksowego opracowania twórczości architekta był domniemany brak dokumentów związanych z karierą Stanisława Tabeńskiego oraz brak jego projektów. Dwukrotnie spotkał je niefortunny los – najpierw pożar pracowni w Zakopanem, a następnie zaginięcie reszty dokumentacji z krakowskiego mieszkania podczas odwrotu wojsk okupacyjnych².

W opracowaniu istotne jest uwzględnienie przełomu, który nastąpił w trakcie kryzysu światowego. Przełom ten widać szczególnie na przykładzie zmian, które wprowadził Stanisław Tabeński do projektu starej Biblioteki Śląskiej w Katowicach – konsekwencji nowej mody oraz zastosowanej nowoczesnej technologii. Można przyjąć, że przypadająca na lata dwudzieste pierwsza faza omawianego okresu różni się zdecydowanie od lat trzydziestych. Okres ten cechuje optymizm związany z zakończeniem I wojny światowej, a jego wyrazem jest bogactwo dekoracji dawnego Banku Gospodarstwa Krajowego w Katowicach, gdzie Stanisław Tabeński dał wyraz szalonym latom dwudziestym w sposób wyjątkowy, szczególnie poprzez zastosowanie jaskrawej kolorystyki.

Drugi okres naznaczony jest piętnem zapaści gospodarczej i związanej z tym finansowej oraz dekoracyjnej oszczędności, rodzących się dyktatur, które przywołują na nowo klasycyzmy, oraz rosnącego napięcia międzynarodowego wyrażanego nieraz monumentalizmem przytłaczającym jednostkę. Tendencje lat trzydziestych odzwierciedla bardziej powściągliwy styl starej Biblioteki Śląskiej w Katowicach. Nowoczesna, żelbetowa konstrukcja znalazła swój wyraz w formie budynku, a diamentowy plan głównego pomieszczenia – czytelnicy – to klasyczny

¹ J. Dębski, *Bank Gospodarstwa Krajowego w Katowicach*, [w:] *Ziemia Śląska*, T. IV, red. L. Szaraniec, Katowice 1997, s. 323-378.

² Relacja córki architekta, Izabeli Tabeńskiej-Popiołek oraz korespondencja architekta z Urzędem Wojewódzkim z 1957 roku.

przykład *art déco*.

Autor opracowania przyjmuje pojęcie stylu modernistycznego jako nadrzędne wobec funkcjonalizmu, *art déco*, ekspresjonizmu czy tak zwanego półmodernizmu. Jeśli można mówić o stylu XX w., to modernizm obejmowałby różne tendencje sztuk plastycznych tego czasu. Złożony obraz dwudziestolecia międzywojennego wydaje się być bardziej zrozumiały i pełny, gdy mieszczą się w jego ramach te bardziej radykalne przejawy architektury funkcjonalizmu oraz inne poszukiwania – równie awangardowe, lecz mniej radykalne – jak twórczość Stanisława Tabeńskiego. Dotychczasowe opracowania architektury modernistycznej województwa śląskiego i całego kraju skupiały się na skrajnej wersji modernizmu, czyli funkcjonalizmie³, a wiele przejawów półmodernizmu analizowano z perspektywy awangardy. Taka ocena dominuje w publikacjach sprzed około 1989 roku, a nawet zdarza się i dzisiaj. Bardziej przychylnie nastawienie dla różnych przejawów półmodernizmu można zaobserwować w środowisku tradycjonalistycznego Krakowa⁴. Niniejsze opracowanie koncentruje się na budynkach pół-modernistycznych, ekspresjonistycznych oraz modernistycznych o wpływach *art déco*, wyjątkowo tylko odnosząc się do projektów skrajnego funkcjonalizmu.

Dotychczasowe zainteresowania badaczy koncentrowały się na zewnętrznym wyglądzie budynku, czasem tylko odnotowując znaczenie wystroju wnętrz. Takie podejście dominuje w najnowszej publikacji na temat architektury autonomicznego województwa śląskiego⁵. Nie powstało jak dotąd opracowanie architektury województwa lat 1922-1939 z uwzględnieniem obu aspektów – architektury i dekoracji architektonicznej wnętrz. Wynikało to po części z braku kompleksowego opracowania obiektów zabytkowych wraz z ich pełną dokumentacją uwzględniającą stan zachowania wystroju. Tę lukę po raz pierwszy uzupełniał projekt badawczo-wystawienniczy przygotowany w Muzeum Miejskim w Tychach⁶, którego rozwinięciem jest niniejsze opracowanie. Znaczenie, jakie Stanisław Tabeński przywiązywał do kompleksowego projektowania architektury oraz jej wystroju, podyktowało formułę pracy.

Wysoka ranga architektury modernistycznej regionu łączy się z faktem zachowania oryginalnej formy znacznej części budynków, a czasem nawet oryginalnych wnętrz oraz towarzyszącej im zachowanej dokumentacji archiwalnej. Dzięki niewielkim zniszczeniom podczas II wojny światowej często zachowały się pomieszczenia nieznacznie przekształcone. Niestety, już po 1945 roku pokaźna część wystroju wnętrz i dekoracji uległa przeobrażeniu lub nawet zniszczeniu. Najgorsze dla architektury okresu międzywojennego są przeobrażenia po 1989 roku – termoizolacje oraz modernizacje stolarki okiennej łączące się ze zmianą

³ Wybrane przykłady: A. Niezabitowski, *Nowa forma w architekturze Katowic dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Z dziejów sztuki Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego*, red. E. Chojecka, Katowice 1982, s. 19-25; E. Stachura, *Tadeusz Michejda – śląski architekt dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] „Ziemia Śląska”, t. 2, red. L. Szaraniec, Katowice 1989, s. 109-197; W. Odorowski, *Architektura Katowic...*

⁴ Por. Z. Tołłoczko, *Architektura perennis*, Kraków 1999; również dwie monografie – Ludwika Wojtyczki i Zygmunta Gawlika (omówione poniżej w stanie badań).

⁵ *Modernizmy. Architektura nowoczesności...*

⁶ J. Dębski, *Modernizm w województwie śląskim w latach 1922-1939*, Tychy 2012 (katalog wystawy prezentowanej od 30 kwietnia do 31 sierpnia 2012 roku, Muzeum Miejskie w Tychach).

właściciela.

Nie bez znaczenia jest również fakt, że województwo śląskie, jako najbardziej uprzemysłowione w II Rzeczypospolitej, miało szeroką autonomię. Własny budżet Sejmu Śląskiego oraz działalność Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego inicjowana przez wojewodę Michała Grażyńskiego były wyjątkowe w skali całego kraju⁷. Już Lucjan Sikorski – czołowy architekt działający w Katowicach – uzasadniając swoją decyzję przybycia na polski Górny Śląsk mówił do Pawła Lubiny: „Powiem Panu dlaczego wybrałem Katowice. [...] Był Poznań, Kraków, Lublin i inne miasta. Mogę Panu powiedzieć, że właśnie w Polsce są tylko dwa miasta, które mają wielką przyszłość. To właśnie Warszawa, drugie miasto Katowice.”⁸ Miasto to w 1922 roku awansowało do roli stolicy województwa kresowego, granicznego, dopiero co włączonego do II Rzeczypospolitej. Architektura i sztuka stały się narzędziem propagandy obozu rządzącego, medium, które uzasadniło decyzję powiązania regionu z Polską. Z tym wiąże się również znaczna ilość zachowanej dokumentacji fotograficznej oraz prowadzona przez cały okres dwudziestolecia akcja promocyjna za pośrednictwem dostępnych mediów – prasy, periodyków, radia, a nawet filmu.

Badając zjawiska artystyczne terenów województwa śląskiego okresu międzywojennego w kontekście twórczości Stanisława Tabeńskiego, szybko dostrzeżemy, że mamy do czynienia ze szczególnego rodzaju pograniczem. Nurty inspiracji dla dzieł architekta i jemu współczesnych przebiegały tu w inny sposób⁹. Inaczej również niż w miastach i regionach poza autonomicznym województwem kształtował się proces przekonań artystycznych – stolica II Rzeczypospolitej nie była jedynym punktem odniesienia. Ciągłe silna była tradycja wiedeńska, a sąsiadująca niemiecka część Górnego Śląska polaryzowała poglądy architektów, nierzadko silnie związanych z politykami sanacji. Wyjątkowa osobowość wojewody Michała Grażyńskiego też była tutaj kluczowa.

Analiza twórczości Stanisława Tabeńskiego oraz innych architektów – ich wybitnych dzieł, które w okresie międzywojennym powstały w województwie śląskim – pokazuje brak cech zaściankowych, ukazując nowe oblicze sztuki oraz wielowątkowy charakter inspiracji. Oczywiście najistotniejsza była tradycja szkoły krakowskiej, ale w dziełach Stanisława Tabeńskiego została ona tak przetworzona, że zyskała własny charakter. W ten sposób twórczość architekta, jako jednego z najwybitniejszych przedstawicieli środowiska katowickiego, należałoby uznać za wyjątkową w skali całego regionu.

⁷ W. Odorowski, *Architektura Katowic...*, s. 30: „Z punktu widzenia rozwoju architektury szczególnie ważne były większe niż w pozostałych województwach możliwości podejmowania inwestycji budowlanych, a to na skutek dodatkowych, autonomicznych dochodów. Z tych też powodów Urząd Wojewódzki Śląski stał się największym inwestorem na Śląsku”.

⁸ Wspomnienia Pawła Lubiny nie zostały opublikowane. Był on współpracownikiem Lucjana Sikorskiego w międzywojennym Urzędzie Miasta Katowice, [za:] A. Borowik, *Słownik architektów...*, s. 13.

⁹ E. Chojecka, *Specyfika środowiska architektonicznego Katowic: od Alexisa Langer'a do Juranda Jareckiego*, [w:] *W 136. Rocznice uzyskania praw miejskich*, red. A. Barciak, Katowice 2002, s. 205, [za:] A. Borowik, *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*, Katowice 2012, s. 11: „główną cechą tego środowiska jest różnorodność, mnogość inspiracji i ciągłe dążenie do budowania własnej tożsamości”.

Jacek Dębski. Summary of the PhD dissertation

Mature modernism in architecture in the Silesian Voivodeship and its propaganda aspects in the western borderlands of the Second Polish Republic. Stanisław Tabeński – between tradition and modernity

The goal of the study is to discuss the work of Stanisław Tabeński as an outstanding Krakow architect active in the interwar period in the Silesian Voivodeship and to compare this work with selected works of architects who operated in Upper Silesia in the years 1922-1939. The architect's work has not yet been published separately. Only his individual works were dealt with, especially one of the most outstanding examples of Polish *art déco* – the former Bank Gospodarstwa Krajowego in Katowice¹. One of the reasons for the lack of a comprehensive study of the architect's work was the alleged lack of documents related to the career of Stanisław Tabeński and the lack of his designs. They suffered twice an unfortunate fate – first a fire at the studio in Zakopane, and then the disappearance of the rest of the documentation from the Krakow apartment during the retreat of the occupation troops².

It is important in the study to take into account the breakthrough that occurred during the global crisis. This breakthrough can be seen especially in the changes introduced by Stanisław Tabeński to the design of the old Silesian Library in Katowice – the consequences of the new fashion and the modern technology used. It can be assumed that the first phase of the period in question, which took place in the 1920s, differs significantly from the 1930s. This period is characterized by optimism related to the end of World War I, and its expression is the richness of decorations of the former Bank Gospodarstwa Krajowego in Katowice, where Stanisław Tabeński expressed the crazy twenties in a unique way, especially through the use of bright colours.

The second period is marked by the stigma of economic collapse and the related financial and decorative savings, emerging dictatorships that bring back classicism, and growing international tension, often expressed by monumentalism overwhelming the individual. The trends of the 1930s are reflected in the more restrained style of the old Silesian Library in Katowice. The modern, reinforced concrete structure finds its expression in the form of a building, and the diamond plan of the main room – the reading room – is a classic example of *art déco*.

¹ J. Dębski, *Bank Gospodarstwa Krajowego in Katowice*, [in:] *Ziemia Śląska*, Vol. IV, ed. L. Szaraniec, Katowice 1997, pp. 323-378.

² Account of Izabela Tabeńska-Popiołek, architect's daughter and the architect's correspondence with the Provincial Office in 1957.

The author of the study adopts the concept of the modernism style as superior to functionalism, *art déco*, expressionism or the so-called semi-modernism. If we can talk about the style of the 20th century, modernism would embrace various tendencies in the fine arts of that time. The complex picture of the interwar period seems to be more understandable and complete when it encompasses the more radical manifestations of functionalism architecture and other searches – as avant-garde but less radical – as the works of Stanisław Tabeński. The studies of modernist architecture of the Silesian Voivodeship and the entire country to date have focused on the extreme version of modernism, i.e. functionalism³, and many manifestations of semi-modernism were analysed from the perspective of the avant-garde. Such an assessment is dominant in publications before 1989, and it even happens today. A more favourable attitude towards various manifestations of semi-modernism can be observed in the environment of traditional Krakow⁴. This study focuses on semi-modernism, expressionism and modernism buildings with *art déco* influences, only in rare cases referring to projects of extreme functionalism.

So far, researchers interests have focused on the external appearance of the building, sometimes only noting the importance of interior design. This approach dominates the latest publication on the architecture of the autonomous Silesian Voivodeship⁵. So far, there has been no study of the architecture of the voivodeship in the years 1922-1939 taking into account both aspects – architecture and architectural decoration of interiors. This was partly due to the lack of a comprehensive study of historic buildings along with their complete documentation, taking into account the state of preservation of the decor. This gap was filled for the first time by a research and exhibition project prepared at the City Museum in Tychy⁶, which is further developed in this study. The importance that Stanisław Tabeński attached to the comprehensive design of architecture and its interior dictated the formula of the work.

The high rank of modernism architecture in the region is related to the fact that the original form of a large part of the buildings, and sometimes even the original interiors, and the accompanying archival documentation have been preserved. Due to minor damage during World War II, slightly transformed rooms have often survived. Unfortunately, after 1945 a large part of the interior design and decorations was transformed or even destroyed. The worst for the architecture of the interwar period are the transformations after 1989 – thermal insulation and modernization of window joinery, resulting from change of owner.

³ Selected examples: A. Niezabitowski *Nowa forma w architekturze Katowic dwudziestolecia międzywojennego*, [in:] *Z dziejów sztuki Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego*, ed. E. Chojecka, Katowice 1982, pp. 19-25; E. Stachura, *Tadeusz Michejda – śląski architekt dwudziestolecia międzywojennego*, [in:] "Ziemia Śląska", vol. 2, ed. L. Szaraniec, Katowice 1989, pp. 109-197; W. Odorowski, *Architektura Katowic...*

⁴ Z. Tołłoczko, *Architektura perennis*, Kraków 1999; also two monographs – Ludwik Wojtyczka and Zygmunt Gawlik (discussed below in the state of research).

⁵ *Modernizmy. Architektura nowoczesności...*

⁶ J. Dębski, *Modernizm w województwie śląskim w latach 1922-1939*, Tychy 2012 (catalogue of the exhibition presented from April 30 to August 31, 2012, City Museum in Tychy).

It is also not without significance that the Silesian Voivodeship, as the most industrialized voivodeship in the Second Polish Republic, had extensive autonomy. The own budget of the Silesian Parliament and the activities of the Silesian Voivodeship Office initiated by voivode Michał Grażyński were unique in the scale of the whole country⁷. Already Lucjan Sikorski – a leading architect operating in Katowice – justifying his decision to come to Upper Silesia in Poland, said to Paweł Lubina: "I will tell you why I chose Katowice. [...] There was Poznań, Kraków, Lublin and other cities. I can tell you that there are only two cities in Poland that have a great future. This is Warsaw and Katowice".⁸ In 1922, the city was promoted to the role of the capital of the borderland voivodeship, which had just been incorporated into the Second Polish Republic. Architecture and art became a propaganda tool of the ruling camp, a medium that justified the decision to link the region with Poland. It is also associated with a significant amount of preserved photographic documentation and a promotional campaign carried out throughout the twenty-year period through the available media – press, periodicals, radio and even film.

When examining the artistic phenomena of the Silesian Voivodeship in the interwar period in the context of the works of Stanisław Tabeński, we will quickly notice that we are dealing with a special kind of borderland. The currents of inspiration for the works of the architect and his contemporaries were different⁹. The process of artistic beliefs was also shaped differently than in cities and regions outside the autonomous voivodeship – the capital of the Second Polish Republic was not the only point of reference. The Viennese tradition was still strong, and the neighbouring German part of Upper Silesia polarized the views of architects, often strongly associated with Sanation politicians. The unique personality of voivode Michał Grażyński was also crucial here.

An analysis of the works of Stanisław Tabeński and other architects – their outstanding works that were created in the interwar period in the Silesian Voivodeship – shows the lack of parochial features, showing a new face of art and the multithreaded nature of inspiration. Of course, the most important was the tradition of the Krakow school, but in the works of Stanisław Tabeński it was transformed in such a way that it gained its own character. In this way, the work of the architect, as one of the most outstanding representatives of the Katowice community, should be considered unique in the scale of the entire region.

⁷ W. Odorowski, *Architektura Katowic ...*, p. 30: "From the point of view of the development of architecture, it was particularly important that the possibilities of undertaking construction investments were greater than in other voivodeships, due to additional, autonomous income. For these reasons, the Silesian Voivodeship Office has become the largest investor in Silesia".

⁸ Paweł Lubina's memoirs have not been published. He was a collaborator of Lucjan Sikorski in the interwar Katowice City Hall, [after:] A. Borowik, *Słownik architektów...*, p. 13.

⁹ E. Chojecka, *Specyfika środowiska architektonicznego Katowic: od Alexisa Langer'a do Juranda Jareckiego*, [in:] *W 136. Rocznice uzyskania praw miejskich*, ed. A. Barciak, Katowice 2002, p. 205, [after:] A. Borowik, *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*, Katowice 2012, p. 11: "the main feature of this environment is diversity, a multitude of inspirations and constant striving to build one's own identity".